

Muharem Cerabregu*

URBANI RAZVOJ PEĆI

Tokom čitave povijesti čovječanstva pojam grada i njegova dimenzija izražava stupanj ekonomskog i kulturnog razvitka jedne sredine. Razvoj i razmještaj urbane tradicije na prostoru Kosova počinje od najstarijih vremena, čija relativno gusta mreža znatno utječe na fizički i funkcionalni preobražaj u prostoru jugoistočne Evrope.

Medju činjenice koje utječu na razvoj i razmještaj naselja i urbanih centara na teritoriji Kosova možemo ubrojiti:

- dvije najveće ravnice (Dukagjinska i Kosovska) okružene visokim planinama i planinskim predjelima;
- geografski položaj — križanje kontinentalnih sa primorskim putevima (npr. Lissos — Naisus, Sirmium — Scupi);
- podzemno rudno bogstvo, pogodno tle itd.

Spomenuti elementi uvjetovali su neprekidan razvitak jedne guste mreže naselja i gradova, koja je u usporedbi sa ostalim djelovima jugoistočne Evrope znatno gušća. Njihova opća osobitost jest da su locirana duž prstenastog podnožja na punktovima sa povoljnim prirodnim i strateškim prednostima.

GEOGRAFSKI POLOŽAJ PEĆI — Peć kao naselje niče i razvija se zahvaljujući širokom zaledju, pojam koji obuhvata širi prostor od većeg dijela Dukagjinske ravnice.

Razvoj Peći ima kompleksan sadržaj, uz prirodne okolne uvjete (plodna ravni- ca, planinsko zaledje sa šumom i pašnjacima, snažni kraški izvori na podnožju, mnogobrojni tokovi itd.) valja spomenuti i položaj grada smješten na ivici dviju geografskih cijelina tj. između planinskih predjela na zapadu i prostornih ravnica na istoku, na mjestu gdje su se susreli putevi planinskih predjela sa ravničarskim i primorskim.

Glavni put do Peći dolazi iz Prizrena (Theranda) odakle skreće prema istoku poprečno presecajući Dukagjinsku i Kosovsku ravnice, u pravcu centra Pokrajine — Prištine, odnosno dardanske Provincije — Ulpiana. Ovaj put je u toku povijesti zadržao ulogu trgovačkog i vojnog puta.

Drugi važan, ravničarski put, od Peći ide od Pečke Banje za Mitrovicu odnosno Ibarsku klisuru za Municipij DD (Arrhibantium), grad sa primarno rudarskim aktivnostima, smješten u podnožju Kopaonika odnosno — Monte Argentariuma.

* Dr., doc., Geografski institut Prirodno matematički fakultet, 38000 Priština, glej izveček na koncu zbornika.

Važni putevi od Peći idu u pravcu zapada i sjevera i to su planinski putevi. Na zapadu se preko Rugovske klisure granaju u tri pravca za Polimlje: Čafa e Diellit, Çakor i Čafa e Bogës, dok na sjeveru put ide prema Rožaju za Peštersku visoravan.

PEĆ U PROSTORU I VREMENU. Egzistencija Peći ima dugu tradiciju, čija se političko-administrativna i kulturna uloga razvila od najstarijih vremena.

Dardansko doba — Prva faza urbanizacije Peći kao i ostalih urbanih centara Pokrajine, počinje sa autohtonim statusom ilirskog doba. Urbana jezgra Peći, prema tome pripada dardanskom vremenu tzv. »kasno željezno doba«. U ovom razdoblju ovi centri su utvrde i sjedišta poglavara plemena — »fisova«. Gradnja i organizacija naseobina u ovoj fazi — vici, ispunjava osnovne strateške i prirodne uvjete. Ovaj prvobitni model urbanog razvitka je karakterističan za cijelu ilirsku materijalnu kulturu.

Arheološki nalazi pronađeni unutar areala današnje Peći i u okolici, kazuju da od prapovijesti se ovdje razvija organiziran oblik života, koji dolaskom rimskih osvajača i njihovog kulturnog utjecaja trpi preobražaj.

Rimsko doba — Širenjem i zadržavanjem rimske civilizacije u našim krajevima se uvodi novi oblik urbanog žitova tzv. civitates. Bitno je istaći da se najviši stupanj urbanog razvitka na Kosovu javlja oko 4. stoljeća n.e. Status municipija Peć vjerojatno dobiva oko 1. stoljeća naše ere, u vrijeme kad isti uživaju Ulpiana i Municipij DD (Arrhibantium).¹ Zanimljivo je spomenuti da u ovo doba Peć egzistira kao jedino urbano središte na prostoru Dukagjinske ravnice, što ukazuje na stalan uspon i prestrukturiranje stanovništva.

AREAL GRADA. Prvobitno jezgro grada se razvija na Pećkom polju, s obje strane rijeke Bistrice. Do skoro, točnije do 1960. i 1978. g. bile su sačuvane i ruševine sa konturama pružanja dviju utvrda. U starom gradu je utvrda tzv. »Gradina« (lokalni naziv potjekao od mjesnog stanovništva), imala oblik osmerokutnika sa stranicama dužine cca 25 metara. Ova antička gradjevina unutar koje su pronađeni razni ostaci materijalne kulture kao: posude rimskog vremena, novci sa likom Konstantina Velikog itd. je postojala do jeseni 1978. godine. U ovom arealu pruža se industrijska zona grada.

Stari grad sa sjeverne strane je imao još jednu utvrdu, koja se u narodu pamti kao »Kalaja«. Ova utvrda je bila u uporabi do vremena povlačenja Turaka iz ovih krajeva. I ovaj objekat od historijske važnosti, unutar kojeg su pronađeni materijalni ostaci različitih perioda — po predanju lokalnog stanovništva — sa parcijalnim zidinama sa četiri kule na četiri kuta, je postojao do 1960. godine. U prostoru Kalaje su izgrađene privatne kuće, prema predviđenom planu urbanog razvoja grada.

Sa žaljenjem moramo konstatirati da uprkos postojanju ruševina i znanju o postojanju starog grada, koji se i od prije rata spominje kao historijski spomenik na listi Medjunarodne komisije za zaštitu spomenika, na to »zaboravljeno« i rušeno sistematski i bezobzirno.

Egzistencija antičkog grada na Pećkom polju sa obje strane rijeke Bistrice, pokazuje činjenicu da se ovdje radi o jednom dosta velikom gradu koji se pružao na nekoliko tisuća četvornih metara. Nema sumnje da se veći dio grada pružao na lijevoj strani rijeke. Međutim, pošto stari grad ostaje bez zaštite, a nisu zastupljeni

¹ Kad Ptolomejeve pete predodžbe Arrhibantium se locira na sjeveru Scardusa—Šare. Ovaj naziv može protumačiti na albanskom kao složenica dviju riječi: ARRI (zlato) i BAN (činiti, raditi) što bi se moglo prevesti kao ZLATARA tj. mjesto gdje se zlato obrađuje. Imajući u vidu ovaj smisao i funkciju Municipija DD — prema mom mišljenju to je jedna ista lokacija.

arheološki radovi, te zbog svakodnevnog razaranja, sve više iščezavaju dokazi o postojanju.

Što se tiče statusa municipija ovog grada nema sumnje da je Peć uživala ovaj status u prilog čemu govore slijedeće činjenice:

- Peć ima najprostraniji areal antičkog materijala na Dukagjinskoj ravnici, na prostoru je za vrijeme rimske vladavine postojao jedan municipij;
- u Peći je pronađeno najviše stela u odnosu na ostale antičke lokacije Kosova;
- kamena ploča dekuriona.

Iz urbanog perioda Peći sačuvani su mnogobrojni reljefi sa figurama autohtonih motiva (koji se smatraju najdekorativnijim u odnosu na ostale urbane centre Kosova) i nazivi.² Ova materijalna kultura sa brojnim spomenicima, na mjestu gdje je vjerojatno postojala radionica za obradu kamena (Mocsy), ukazuje i na značajnost grada. Naime, prisustvo ovakve radionice u jednom mjestu za vrijeme Rimljana jeste privilegija velikih centara. Bitno je spomenuti da kod velikog broja nagrobnih spomenika nailazimo na pretstave aristokracije autohtonog podrijetla, što govori da je i u toku rimske vlasti dardanska vlastela sačuvala vodeće pozicije.

I na kraju, najzreliji dokaz o statusu municipija jest fragment kamene ploče pronađen u blizini Peći. Iz teksta sa ove mermerne ploče jasno se očrtava činjenica o postojanju municipija u neposrednoj blizini, najvjerojatnije u Peći.³ Epigrafskom analizom teksta dolazimo do saznanja da se radi o dijelu nagrobne ploče Marka Ulpia visokog magistrata sa funkcijom DEKURION-a i EDIL-a koji je najvjerojatnije živjeo i radio u municipiju koji se nalazio na tlu današnje Peći.⁴

OKO IDENTIFIKACIJE NAZIVA GRADA. U konkretnom slučaju kada nedostaje konkretna dokumentacija npr. arheološka, neki aspekti o postojanju mogu se osvijetliti i na osnovu ostalih izvora.

Naime, prelistavanjem kolekcije karata Kosova npr. kod Ptolomeja tj. u petoj tabuli njegove »Geografije« kod sjevernog izvorišnog kraka DRILONA (Drini-Drim) tj. Bijelog Drima nailazimo lokaciju koja i po mišljenju poznatog kosovskog arheologa E. Čerškova treba da se odnosi na antički municipij na mjestu današnjeg grada Peći. Radi se o antičkoj lokaciji Siparantum (na kasnijim kartama Siparant, Siparum, Sipar).⁵

² Zanimljivo je spomenuti da kod stela nailazimo na karakteristični aristokratski patronimik svojstven za ovaj dio Dardanije, u originalnom autohtonom obliku. Riječ je o nazivu DASSI-OS koji u prijevodu sa albanskog znači: ovan, a zadržao se do današnjih dana kod starog stanovništva. Ovaj naziv nalazimo kao prezime, kod Albanaca DASHI a kod Srba Dašić, i kao nadimak kod Srba — Dašo. Zatim u govornom žargonu i kod Albanaca i kod Srba upotrebljava se termin DASO u smislu sposoban, jak, junak itd.

³ Ova ploča je informativno publicirana od strane N. Vulića (Spomenik SKA XCVIII, 104) i sačuvani tekst glasi:

M VL
DE O M . . .
DE O M . . .
AEDI . . .

Sve naknadne komentare i objašnjenja dao je kolega Naser FERRI — arheolog kao i podatke fus-note.

⁴ U svom radu koji je u rukopisu i ja mu se zahvaljujem na nesebičnoj pomoći koju mi je pružio pri pripremi ovog rada.

⁵ E. Čerškov: Rimljani na Kosovu i Metohiji, Beograd 1969, str. 29-30 i 48 i na kasnijim kartama koje sadrže pomiješane geografske podatke antičke i moderne, i rekonstruirane sa antičkim sadržajem, Siparant se stalno locira na izvorištu Bijelog Drima.

Prema tome, od gore spomenutih činjenica možemo pretpostaviti da je stara Peć bila municipij i da se u dardansko-rimsko doba nazivala Siparant, odnosno Siparantum.

Bizantsko doba — Sa razdvajanjem rimskog Imperija na Istočno-Bizant i Zapadno rimsko Carstvo-Rim godine 395. provincija Dardanija potpada pod jurisdikciju Bizanta, o čemu govore mnogobrojni arheološki nalazi u različitim djelovima Kosova.

U početku Ranog Srednjeg vijeka stara Peć kao i svi urbani centri u jugoistočnoj Evropi, polagano gubi ekonomsku, kulturnu i administrativnu ulogu. Naime, prvim prodorom barbarskih hordi (Goti — Vst.) i kasnijim neprekidnim napadima gradovi u ovom dijelu Evrope bivaju pljačkani, rušeni i paljeni.

Bitno je istaći da u ovo doba Bizantom vlada car Justinian dardanac iz Ulpiane, poznat kao veliki obožavalac gradova. Ovaj, poslije prvih razaranja poduzima mjere za izgradnju jednog obrambenog sistema utvrđenja na cijelom teritoriju jugoistočne Evrope.

Ovom prilikom samo na području Dardanije je podignuto ili renovirano 69 utvrđenih gradova, kojom prilikom se mijenjaju prvobitni nazivi.⁴ Na listi ovih utvrđenja nalazimo i lokaciju Pantza — koja treba da se odnosi na korijen naziva Pek — koji u kasnijim varijacijama nalazimo na albanskom: Pekia, Peja; a na srpsko-hrvatskom Peć, te na turskom jeziku Ipek.

Spomenuti sistem utvrda kasnijim neprekidnim napadima raspada se zauvijek.

PREPOROD GRADA. Uprkos razaranju život ovog mjesta nije isprekidan. On se nastavlja sukcesivnom izgradnjom na zapadnoj ivici starog grada. Najzadpadnija točka grada jeste Pećka Patrijaršija izgrađena u XIII. st., koja ujedno evidencira i prisustvo feudalnog perioda.

Dolaskom Turaka u XIV st. mijenja se i koncept gradnje i organiziranost grada. Snažan razvoj preuzimaju obrt i ostale nepoljoprivredne aktivnosti. U ovo vrijeme prevlada u fizionomiji grada orijentalni izgled, od kada se i pojedini dijelovi grada orijentiraju na stalne funkcije: npr. čaršija, mahale, tabhana itd. Prema tome u ovoj fazi imamo znatno jačanje sloja obrtnika i trgovaca, zatim pomiješano sa primarnim, i stanovništvo koje se bavi samo primarnim aktivnostima.

Tokom XIV-XVIII stoljeća u ovom gradu Dubrovčani su imali svoja skladišta i stalne trgovačke veze. U ovom razdoblju Peć se razvija pod intenzivnim utjecajem orijentalne kulture.

Spomenut ću i činjenicu da se u fazi preporoda i izgradnje velikih zgrada, upotrebljavao već obradjeni materijal (kamen) iz ruševina antičkog grada.

Pekia — sjedište Dukagjinskog Sandžakata. Za Pekiju nam nisu sačuvani opisi i statistički podatci sve do vremena prvog popisa stanovništva 1485. g., kada je nabrojeno 7 mahala i 58 kuća. Također i za kasnija razdoblja nemamo dovoljno podataka, prema tome veličina grada se može procijeniti kao i funkcija prema broju mahala, broju obrtničkih dućana u čaršiji idr.

Medjutim, konsultacijom starijih karata možemo doći do novih podataka. Tako napr. na predodžbama poznatog venecijanskog geografa i kartografa Coronelli-ja na jednoj karti iz cca 1688. g. je zabilježeno: Pechia — Residenza del Sangiaco di Ducagini. Za ovu lokaciju u kasnijoj revidiranoj ediciji — 1689. g., bilježi 600 kuća tj. oko 4.000 stanovnika.

Prema tome, od spomenutih podataka možemo konstatirati da se Pekia u ovo vrijeme, u pogledu razvitka tj. prema funkciji administrativno-regionalnog karaktera nalazi još u fazi obnavljanja i vraćanja izgubljene uloge, koju je imala pri-

⁴ Procopii Caesarensis: DE AEDIFICIS, IV, 3

je tisuća godina. Nema sumnje da je ova razvojna faza naselja još u stalnom usponu, ali još znatno niža u odnosu na nekadašnji sjaj municipija.

Prema kartografskoj evidenciji Coronelli-ja spomenuta administrativna funkcija Peći se prekida 1689. g., kada se sjedište Sandžakata premješta u malo mjesto Jakovu-Djakovicu koja tada ima oko 200 kuća. Uzrok promjene ove regionalne uloge se ne zna, međutim, imajući u vidu da je tokom XVII st. u ovom gradu harala kuga, upravo se ova bolest može uzeti kao uzrok premještanja sjedišta Sandžakata i opadanja važnosti Peći.

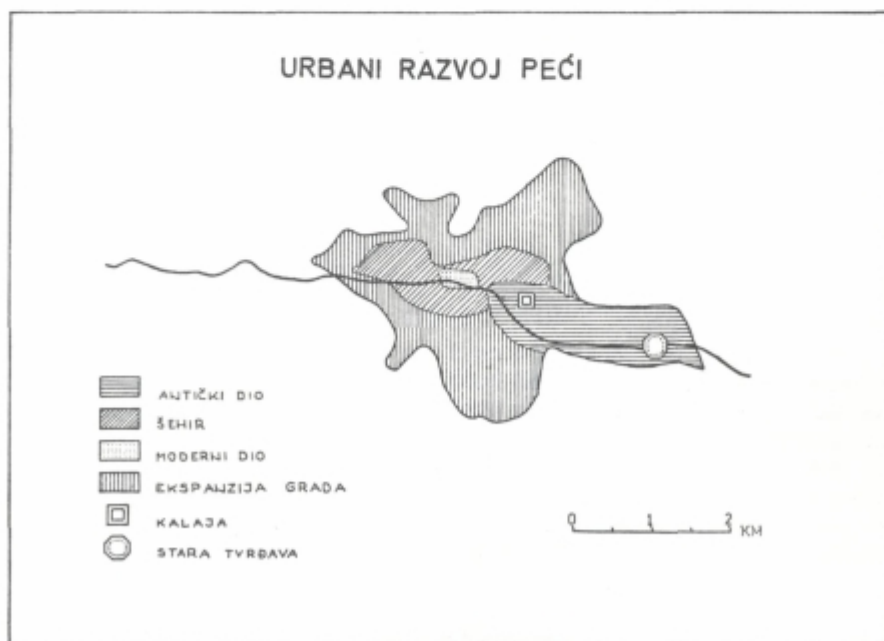
Autoktona arhitektura — Sa jačanjem turske vlasti tj. prelaskom stanovništva na islamsku vjeru i jačanje lokalne aristokracije, osim orijentalnog načina gradnje, po gradu se podižu i kule-svojevrsne utvrde koje su svojstvene samo ovom gradu.

Period XVII, XVIII i XIX kao i početak XX stoljeća se odlikuje time da u izgledu Peći dominiraju kule na dva ili tri kata. Ova arhitektura je autoktona, prenijeta je iz okolnih krajeva, a nastala je iz težnje da se vlastela zaštiti i osjeća što bezbjednije.

Drugi sloj građana, obrtnici i trgovci, borave u kućama uglavnom drvene konstrukcije čisto orijentalnog stila. Dvorišta ovih kuća su prostrana i obično sa stablom duda (murve) u sredini. Prisustvo ove biljke ukazuje i na činjenicu da je u ovom vremenu uzgajana i svilena buba. Naime, u ovom razdoblju Peć je bila poznato središte gdje se izgradjivala svila i svileni proizvodi. Po gradu su tekli mnogobrojni jazevi i potoci, dok su sokaci vijugavi, uski ali kaldrmisani.

Peć kao šehir sa dominantnom obrtničkom ulogom i orijentalnom koncepcijom razvoja odražava se sve do raspada evropske Turske.

PEĆ U PERIODU IZMEDJU SVJETSKIH RATOVA. Sa prestankom turske vladavine u našim krajevima, i odredjivanjem granične linije sa Albanijom Peć kao i ostali gradovi Kosova trpe nazadovanje zbog izgubljenog zaledja i gubljenja važnosti geografskog položaja, zatvaranjem primorskog puta.

I u ovom razdoblju postojeći koncept orijentalnog urbanog života, već nije suvremena stvar. Uz to tešku situaciju uvjetuju, ekonomska kriza i politička pre-sija nad stanovništvom. U ovo vrijeme su izgrađene neke administrativne zgra-de i Gimnazija.

Tokom okupacije od strane Talijana i Njemaca, Peć u urbanom pogledu ne bilježi nikakav prosperitet, dapače, čaršija strada u požaru, dok se drugi dijelovi razaraju bombardiranjem.

Može se reći da se organiziranost grada sa funkcijama obrti, trgovine i po-ljoprivrede, bez gradske kanalizacije i u pogledu arhitekture se nije mnogo izdva-jala od cjeline okolnih sela.

MODERNI RAZVOJ PEĆI — Poslije rata u konceptu razvoja grada se pri-mjenjuje suvremena planska gradnja, kada počinje i brza transformacija orijental-ne fizonomije i funkcionalnosti.

Sa izgradnjom tvornica (Šećerane, Pivovare, Kombinata kože i obuće, Tvor-nice auto-djelova idr.) i razvojem drugih ekonomskih i kulturnih momenata, mije-nja se i socijalna struktura stanovništva u prilog sekundarnih i tercijarnih ak-tivnosti. Zbog ovih inovacija imamo i pojavu intenzivne migracije stanovništva iz okolnih sela, prema tome i ekspanzija grada u svim pravcima osim prema zapadu gdje za to ne postoje uvjeti.

Muharem Cerabregu

URBAN DEVELOPMENT OF PEĆ (PEJA)

During human history the notion of city and its dimension, is expressing the level of economical and cultural development of an environment.

Development and distribution of urban centres in Kosova began from the oldest times, and those density had a strong influence on physical and functional transformation of the hinterland of Southeastern Europe.

Among the factors that influenced the development and distribution of settle-ments and urban centres in Kosova can be stressed:

- two large plains (Dukagjin and Kosova) encircled by high mountains and mo-untainous hinterland;
- geographical position on crossroad point where continental and mediterranean roads are crossed (e. g. Lissus-Naissus, Sirmium-Scupi);
- natural sonoces (minerals, fertile soils, etc.).

Mentioned factors caused a long standing development of a dense net of settlements and cities in Kosova. Their common characteristic is location along the foothill circumference as it have been, at the same time, had some natural well-protected sites.

Besides favorable natural conditions of the town's hinterland (fertile plain, mountainous hinterland with woods and grasslands, karstic water sources, ma-ny streams etc.) the position of Peć, on the border of two large geographical units: mountainous hinterland in the Wets and large plaines in the East had been also im-portant for the develop of Peć.

Archaeological findings within the area of the city and its vicinity indicate that already in prehistoric times there have been living an organised human society.